

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ПЕДАГОГ-ПРОСВІТИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У статті розглядаються просвітительсько-педагогічні ідеї Тараса Шевченка, які зреалізовані ним у “Букварі південноруським” та низці поетичних творів. Аналізуються творчі намагання українського генія підняти освітній і культурно-науковий рівень рідного народу до європейських стандартів.

Ключові слова: педагог, просвітитель, буквар, граматики, дитинство.

В статье рассматриваются просветительско-педагогические идеи Тараса Шевченко, реализованные им в “Букваре южнорусском” и ряде поэтических произведений. Анализируются творческие попытки украинского гения поднять образовательный и культурно-научный уровень родного народа к европейским стандартам.

Ключевые слова: педагог, просветитель, букварь, грамматика, детство.

The article considers the educational and pedagogical ideas of Taras Shevchenko, who sold them in the “Southern Russian Primer” and a number of poetic works. Analyzes of creative genius Ukrainian attempts to raise the educational, cultural and scientific level of native people to the European standards.

Keywords: teacher, educator, ABC, grammar, childhood.

Незбагнено: ширяючи в піднебесних висях неперевершеної – світового виміру – філософської поезії, Тарас Шевченко “раптом” звернув свій зір до “простого” – творення й укладання дитячого підручника, видавши майже передсмертного часу “Буквар” [1]. Власне, повна назва його “Буквар південноруський” 1861 року. Дивування з нагальності видання безпідставні, бо поет у нашій пам’яті – великий просвітитель нації, а тому, вочевидь, ішлося про термінове, невідворотне, доконувальне заповнення, чи, радше, “ліквідацію” відчутної лакуни в освіті покривджених “рабів отих німих” на шляху його безперервної, послідовної місії просвітництва. “Цю свою просвітницьку місію Шевченко усвідомлював глибоко й звершував її послідовно – до останнього постуку серця” [2, 3].

Поет уклав буквар восени 1860 року як посібник для навчання грамоти українською мовою дітей і дорослих у недільних школах (вони відкрилися 1859 року). Ледь не перед самим новим 1861 роком – наприкінці грудня – книжечка була надрукована десятитисячним тиражем, проте на її титульній сторінці позначено не фактичну дату появи

“продукту”, а наступний 1861 рік, що й підтверджено “метрикою” назви й датування на обкладинці оригіналу.

Не побачивши масштабності мислення Т. Шевченка, його побратим з Кирило-Мефодіївського товариства Пантелеймон Куліш дорікав автору абетки: “Почав «Кобзарем», а закінчив «Букварем»”. Несприйняття Пантелеймоном Кулішем “Букваря” Тараса Шевченка можна пояснити його честолюбством та надмірною вимогливістю до друга-однородумця. Адже сам П. Куліш уклав і видав для шкіл “Граматку” (1857 рік) [3].

Автор “Граматики” переслав її до Нижнього-Новгорода, де Т. Шевченко затримався, повертаючись із заслання, в очікуванні дозволу на право жити в Петербурзі. Вітання поета на появу книжки П. Куліша були щирі й сердечні.

За задумом Т. Шевченка “Буквар” – лише перша цеглина його внеску до побудови народної освіти. Згодом мали б бути реалізовані інші, як видно з його листа до Михайла Чалого: “Напечатать лічбу (арифметику) і ціни, і величини такої ж, як і “Буквар”. За лічбою – етнографію і географію. А історію, тільки нашу, може вбгаю в 10 коп. Якби Бог поміг оце мале діло зробіть, то велике

само б зробилося” [4]. Задумана серія Шевченкових книжок, зрозуміло, розпочиналася “Букварем”, що навчав грамоти українських дітей.

Видання малої книжечки збігається не тільки зі шляхетним планом Т. Шевченка просвіщати простий народ, а й з відлунням мрій і намірів, які панували між учасниками таємного Кирило-Мефодіївського братства. Як відомо, до нього належав і Т. Шевченко. У надзавданнях і програмах товариства було й заснування українських шкіл, видання рідною мовою книжок, підручників для широкого загалу. Навіть більше – мріялося про викладання точних наук українською мовою.

Т. Шевченко, як бачимо, мислив категоріями глобальними – здійсненням цілісної системи національної освіти, починаючи, звісно, з початкової, хоча ніколи докладно про це не писав. Однак його бачення ролі освіти в суспільному й загальнонаціональному та духовному житті особи й народу простежуємо в підтексті, суголосному з його художніми творами.

Органічний зв’язок з ідеєю поширення просвіти й навчання безпосередньо підтверджений рядком з поезії, де виявлено драматичну силу його стану душі:

*І день іде, і ніч іде,
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?*

Створення цього поетичного шедедру відбулося в часі, коли поет був перейнятий практичними думками й суєтними турботами про видання свого “Букваря”.

Покликання невеликої книжки – навчати дітей, просвіщати їхніх батьків і таким чином вивищити колонізовану націю до рівня європейської освіченості.

Шевченковому “Букварю”, як уже зазначалося, передувала “ГраMATка” П. Куліша. Гуманні прагнення обох українських просвітителів дуже подібні, а

тому й зближуються концептуально. Посібники близькі не тільки за побудовою, а й за змістом навчального матеріалу. Вони скомпоновані з трьох розділів: “Молитви”, “Українські думи” і “Прислів’я”. Обидві книжки розпочинались азбуками й однаковими шістьма уривками із Шевченкових переспівів “Давидових псалмів”, які в обох випадках призначені для читання по складах. Треба думати, що П. Куліш із пошани до поетичного генія та співчуття до його долі увів їх у “ГраMATку”, уперше публікуючи п’ять віршів із переспівів, переважно в уривках.

У “Букваря южноруського” уже був попередник – “ГраMATка” П. Куліша, і Тарас Шевченко на це зважав. Але не наслідував її, хоча Кулішеве видання було для того часу своєчасним і корисним. До того ж і розкішним: великим за обсягом, з ілюстраціями, декоративними заголовними літерами і з доцільними коментарями до матеріалу.

Уже перші сторінки засвідчили, що пріоритетом навчального посібника Т. Шевченка були демократизм і гуманність:

*Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити.
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?*

Матеріальні перипетії видання “Букваря” дивним чином повторили історію викупу Т. Шевченка із кріпацтва. Щоб розжитися на кошти на видання дитячого посібника, поет вирішив намалювати автопортрет і розіграти його в лотерею. Задум удався, і у вересні 1860 року на виставці в Петербурзькій Академії мистецтв Т. Шевченко презентував п’ять офортів й автопортрет, написаний олійними фарбами. Виставлені твори набули резонансу в мистецьких колах. Зібрані кошти дали можливість успішно здійснити видання “Букваря”.

“Буквар південноруський”, – стверджує О. Гончар, – був улюбленою працею нашого національного генія, його прощальною, лебединою піснею, яку

він посилав з похмурих берегів Неви далекій своїй Україні, її дітям, її прекрасному юному цвіту, в чиєму достойному майбутті поет вбачав і своє власне безсмертя” [2, 4]. І в поетичному слові, і в “Букварі” Т. Шевченко утверджував свою віру в майбутнє народу. Вони не ідентичні, але є рідними “дітьми” генія.

Ідеї гуманізму Т. Шевченка в освіті продовжені й наслідувані І. Франком, М. Коцюбинським, Лесею Українкою, Б. Грінченком, О. Пчілкою та іншими. Т. Шевченко як просвітитель посідає провідне місце поруч з великими гуманістами людства – Г. Сковородою, Л. Толстим, Ж.-Ж. Руссо.

Любов Т. Шевченка до дітей – загальновідома, хрестоматійна й сприймається як незаперечна. Прозорі й зрозумілі мотиви, що спонукали поета до занурення в тему нужденного дитинства та принизливої юності, зумовлені біографічними чинниками. Сила Шевченкової поезії мала своїм підґрунтям тодішню реальність, у якій стали на захист найбільш уразливої й беззахисної верстви соціуму – дітей – було суспільним подвижництвом.

Наскрізь пройняті гуманізмом поезії Т. Шевченка присвячені природі, гармонії людських душ. Якщо згадати вірші періоду середини 40-х рр. XIX ст. і наприкінці життя: “Садок вишневий коло хати...”, “Над Дніпровою сагою”, відчуваємо ностальгійну любов до рідного краю, замилювання пейзажами рідного краю, українського села. Український пейзаж – це природа безхмарного літа, буяння, цвітіння й ніби зрима відчуття пахоців садів, левад, над якими постійно світить лагідне сонце.

Безмірна й виразно окреслена в різних проєкціях рідна природа не могла не зачепити дитячих сердець і не викликати високих почуттів. Т. Шевченко був переконаний: якщо такої гармонії буде досягнуто, то інші проблеми України можуть вирішитися, і діти житимуть у щасті й достатку.

Спонування в поетичній творчості до дитячої тематики має й суб’єктивні чинники: раннє сирітство, убоге дитинство й важка юність поета стали стрижневими у віршах “Мені тринадцятий минало”, “І золотої, і дорогої”, “Доля” та інших.

Реалії сирітського дитинства відбилися поезією чистого кришталю в Орській фортеці 1847 року. Моральна атмосфера заслання загадковим покликом перегукнулася зі споминами про далекі й гіркі дитячі роки. Поезія набуває характеру соціального узагальнення. Ліричний герой віршів-спогадів уособлював життя найбільш уразливої верстви українського селянства – сиріт-наймитів.

Ліричний цикл Т. Шевченка “Доля”, “Муза”, “Слава” (1858 р.) відкривається віршем “Доля”. Наскрізною ідеєю цього триптиха є самоусвідомлення поетом своєї невблаганної долі, яка стала для нього школою життя. Так, зокрема, Шевченкова “Доля” набула свого часу великої популярності й стала дороговказом не лише для дорослих, а й для молоді:

*Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.*

У малярстві Т. Шевченко теж не оминув теми знедоленого дитинства, унаочнивши його співчутливими композиціями. У Шевченка-художника є низка малюнків, де зображені кобзарі з хлопчиками-поводирями. Образ такого хлопчика сприймається як невід’ємний від видючого тільки душею кобзаря. Щемлива картина засвідчує, як уважно, зосереджено дослуховується до співу кобзаря хлопчик, змальований із зворушливою ніжністю й виразністю.

Отже, просвітницько-педагогічні погляди Т. Шевченка формувалися в нерозривному зв’язку з його суспільно-політичними вподобаннями. Громадським покликанням поета стала, безперечно, органічна потреба просвітництва, і це

кредо він утверджував своєю творчістю
впродовж усього життя.

1. *Шевченко Т.* Буквар південноруський 1861 року / Т. Шевченко. – К. : Веселка, 1991. – 63 с.
2. *Гончар О.* Батько Тарас – дітям України / О. Гончар // Буквар південноруський 1861 року / Тарас Шевченко. – К. : Веселка, 1991. – С. 3–5.
3. *Куліш П.* Граматка / П. Куліш. – СПб. : Типографія ім. І. А. Кулиша, 1857. – 141 с.
4. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 6. – С. 216–217; 526–527.